

Den lille prins og antikken

Christian IV og nogle vidnesbyrd om antikformidlingen i hans stilebøger 1583-1594

Bent Christensen, Kristian Thomsen Purrekov og Chr. Gorm Tortzen

“Qui semel est læsus fallaci piscis ab hamo
omnibus unca cibus ære subesse putat”¹

“Fisken, der én gang bed på bedragerisk krog og blev såret,
mistænker hver en bid mad; er der en bronzespids skjult?”

Prins Christian, den senere Christian IV, modtog gennem hele sin barndom og ungdom en grundig undervisning i mange fag, men det som har sat sig de tydeligste spor, er den daglige latinundervisning, som hans lærer Hans Mikkelsen stod for. Et utroligt held har bevaret drengens egne stilebøger fra alle årene (fra han var seks år, til han havde passeret seksten; over 840 opgaver, de fleste på både dansk og latin), og sammen med en kæmpemæssig kalligrafibog (håndskrift *a*) er de to stilebøger *b* og *c* enestående beviser på drengens og teenagerens undervisning – og samtidig en guldgrube af informationer om alt fra drengens danske og latinske sprogbeherskelse til pædagogik, børnepsykologi, Danmarkshistorie og antikreception.² Stilene er udformet som breve til en række som regel unavngivne venner og falder i to hovedgrupper: referatstile på baggrund af latinske tekster, som prinsen har læst og nu genfortæller, og fristile hvori han af karsken bælg beretter om sine oplevelser rundt om på slottene, hvor han opholdt sig under kongefamiliens evige rejser rundt om i landet.

-
1. Dette bonmot findes i Christian IV's kalligrafibog (håndskrift *a*, fol. 48v), hvor den lille prins øver sig i skønskrift på forskellige citater. Citatet er fra Ovids *Epistulae ex Ponto* 7.9. Thomas Heine Nielsen er selv en ivrig fisker, og vi håber, han vil glæde sig ved tanken om den lille prins, der måtte skrive citatet af adskillige gange.
 2. I 1988 udkom en skolebogsudgave af håndskrift *c*: *Liber Compositionum* (Christensen et al. [1988]). Se Sebastian Olden-Jørgensens kommentarer i Olden-Jørgensen (2011). Bl.a. på grund af den her rejste kritik af skolebogens udgivelsesprincipper udgives brevstilene nu diplomatarisk og i den form, som prinsen afleverede dem i – ikke som Hans Mikkelsen rettede dem. I den endelige udgave vil vi udgive teksterne, både som prinsen og som læreren afleverede dem.

Vi tre har længe arbejdet med en egentlig udgave af alle brevstilene. Udgaven skal til sin tid indgå i Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs række af dansk renæssancelitteratur, men det har lange udsigter. I den undersøgelse, vi her fremlægger, er den første gruppe, referatstilene, den vigtigste.

Man ved en del om Hans Mikkelsens teoretiske baggrund og de pædagogiske idealer, som han fulgte og tillempede: Den store reformationspædagog Johann Sturm fra Strasbourg udviklede et nyt skolesystem beregnet på at uddanne den opvoksende adelige og borgerlige ungdom i den nye religions tegn. Han skrev adskillige bøger om denne skoles idealer, og det er ganske tydeligt, at Hans Mikkelsen, der selv havde været i Strasbourg og kendte reformationspædagogikken indefra, overførte og bearbejdede Sturms teorier i den kongelige opdragelse af den lille prins og senere også af hans brødre.

1500-tallets danske protestantiske kongehus var Nordeuropas mægtigste og rigeste. Det bestod, ud over Danmark (med de østensundske provinser) og Norge (med Færøerne og Grønland), af hertugdømmerne og Østersø-øerne Femern, Gotland og Øsel. Frederik II, prinsens far, havde bygget to pragtslotte i Nordsjælland: Frederiksborg og Kronborg, og særligt det sidste blev udstyret med symboler på renæssancens reception af antikken. Når man træder ind gennem slottets ydre port, møder man Merkur og Neptun, symbolerne på Øresundstolden og dens helt afgørende betydning for kongens velstand. De står på hver side af porten til slotsgården, og kongen placerede også et pragtfuldt springvand med havguden øverst midt i gården. Indenfor i kirken vrimler det med renæssancens karakteristiske fremstillinger af dyderne, og riddersalen afslutter det hele med sine pragtfulde tapeter med fremstillinger af alle danske konger, fra de mytiske konger Dan og Skjold til Frederik II selv. For enden af salen stod bordhimlen, som er udgangspunktet for de følgende undersøgelser. Det kæmpe tapetprojekt havde kongen lagt i hænderne på den hollandske mester Hans Knieper, der på forbløffende kort tid – to år – fik vævet alle kongetapeterne og afsluttede med kronen på værket: bordhimlen. Det hele stod færdigt i 1586, det år prinsen fyldte ni år, og det må være inden for det sandsynliges grænser at forestille sig, at han sammen med sin præceptor Hans Mikkelsen mange gange har studeret de farvestrålende fremstillinger af antikkens store mænd og deres gode gerninger. I hvert fald optræder flere af bordhimlens billedfremstillinger som genfortællinger i drengens stilebøger.

Da prins Christian begyndte sin skoleundervisning som 6-årig i 1583, havde faderen Frederik 2. allerede givet tugtemesteren Hans Mikkelsen klare instrukser om, hvad tugtemesteren især skulle lægge vægt på:

att leere och ophugte [prins Christian] vdi Gudfrøchtighed, boglige konster och andenn lerdom och gode seeder [...] att thet kand komme Gud almæchtigste till loff priisz och ehre og thisse riiger och lande vdi fremthiden till gaffn och bedste.

at lære og optugte [prins Christian] udi gudfrygtighed, boglige kunster og anden lærdom og gode sæder [...] at det kan komme Gud almægtigste til lov, pris og ære, og disse riiger og lande udi fremtiden til gavn og bedste.³

Derfor er det heller ikke underligt, at Christians stiløvelser vrimler med eksempler på de klassiske dyder, *virtutes*.

Hvilke dyder faderen lagde vægt på, får man et fingerpeg om i den bordhimmel, som Frederik fik Hans Knieper til at lave til Kronborg, og som stod klar i 1586. På rygstykket af bordhimlen ses de personificerede *Justitia*, *Temperantia*, *Fortitudo* og *Prudentia*, de klassiske platoniske dyder (retfærdighed, mådehold, tappehed og klogskab), og en enkelt kristen, *Misericordia*. På nedenstående billede af selve bordhimlen, baldakinens loft, ses fire medaljoner, alle eksempler på dyder: øverst til venstre ses eksemplifikationen af retfærdighed (Alexander den Store), til højre standhaftighed (Zaleukos), nederst til venstre forsigtighed (Kambyses) og til højre rimelighed (Trajan). Mellem de to øverste medaljoner ses Minerva (klogskabens gudinde).

Sturms pædagogik foreskrev, at man talte så meget latin som muligt og øvede sig dagligt i at skrive det.⁴ I Mikkelsens adapterede form af læseplanen ser man, at drengen to eller tre gange om ugen afleverede en opgave, der i begyndelsen var affattet på dansk

3. Sjællandske Registre Nr. 12 fol. 259-60, citeret efter Rørdam (1872-1873).

4. Sturms omfattende pædagogiske forfatterskab er behandlet i Christensen et al. (1988) 17-19. Sammesteds ser man en kalender for årene 1591-1593, hvori der er indføjet afleveringsdatoer for de enkelte stile. Den lille prins har haft travlt!

(venstre side i stilebogen) for derefter at være oversat til latin (højre side). Mens venstresiderne i stilebog *b*, der ser ud til at være påbegyndt sidst i 1584, stort set står, som da drengen afleverede dem, er de latinske højresider spækket med lærerens rettelser, både i selve teksten og i margin, hvor stavfejl og forkerte idiommer bliver rettet, ofte igen og igen.⁵ Fra omkring 1590 er stilene i *b* kun skrevet på latin. Stilebog *c* fra 1591-1594 er (i modsætning til *a* og *b*, som i flere omgange er bundet ind i senmiddelalderligt genbrugspergament) indbundet i rent, hvidt pergament, og her er lærerens rettelser meget færre og ofte skjulte, så prinsens afleveringer ser mere rigtige ud, end de egentlig er.

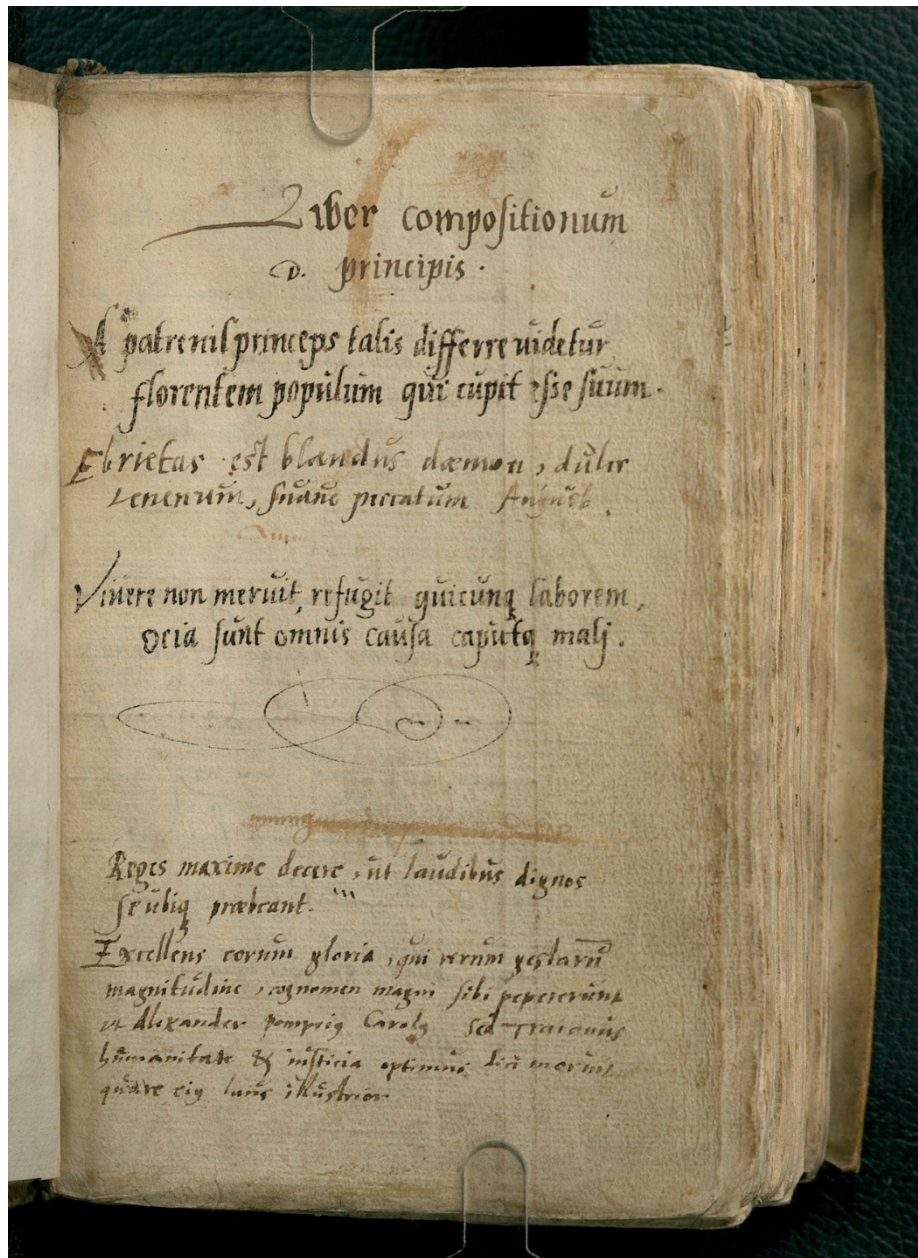
Af de fire medaljoner på bordhimlen genfinder vi ikke historien om standhaftighed og Zaleukos i den lille prins' stilehæfter, mens Trajan, Kambyses og Alexander optræder som retfærdige forbilleder i Mikkelsens undervisningstimer. Zaleukos optræder altså ikke i brevene, men historien, der er illustreret på bordhimlen, findes hos Valerius Maximus⁶ som et eksempel på netop retfærdighed. Zaleukos var en halvt mytisk lovgiver i Lokris og berømt for at have taget halvdelen af straffen for sin søn, der forbrød sig mod faderens strenge ægteskabslove og blev dømt til at få stukket begge sine øjne ud. Faderen lod ham beholde det ene øje og stak ét af sine egne ud i stedet. Renæssancens lærde havde ikke altid helt rede på mindre kendte antikke personer, og derfor optræder Zaleukos i navneformen Seleucus – formentlig på grund af navneligheden med Alexandergeneralen Seleukos.

Den romerske kejser Trajan optræder kun en enkelt gang i stilehæfterne, men ikke som en del af prinsens stile. I stedet er det lærer Mikkelsen, der har anført et citat på håndskrift *b*'s titelblad,⁷ hvor Trajans dyder fremhæves i sammenligning med tre øvrige historiske forbilleder, Alexander den Store, Pompeius og Karl den Store:

5. Det er planen i den endelige udgave at anføre den pågældende stil både i prinsens udgave og i lærerens rettede version. Her gengiver vi kun elevens aflevering.

6. Val. Max. 6.5. ext.3

7. Se billedet af *b*-bogens titelblad nedenfor.

*Excelsens eorum gloria, qui rerum gestarum
magnitudine, cognomen magni sibi pepererunt
vt Alexander pompeius Carolus sed Traianus
humanitate & iusticia optimus dici meruit
quare eius laus illustrior.*⁸

8. I b-bogen før første stil.

De som på grund af deres store bedrifter har erhvervet sig tilnavnet “den Store”, har overordentlig stor hæder, nemlig Alexander, Pompeius og Karl. Men Trajan har fortjent at blive kaldt “den bedste” i medmenneskelighed og retfærdig, og derfor er hans hæder større (oversættelse).

Som på bordhimlen er det netop retfærdighed, Trajan er et strålende eksempel på, hvorfor han altså er et passende forbillede for den lille prins.⁹

Kambyses, storkonge i Perserriket, optræder på bordhimlen med historien om, hvordan han trak huden af en uretfærdig dommer. På sin faders bordhimmel kunne den lille Christian se op på huden af den uretfærdige dommer, der blev sat fast på det dommersæde, som dommerens egen søn overtog, og i en af sine brevstile genfortæller han den selvsamme historie, som den er blevet præsenteret for ham af Mikkelsen.¹⁰

c-bogen:

190

Ne omnino desperemus de impiis et Tyrannicis magistratibus, quin aliquid honesti apud eos inveniatur, audivimus in historia Cambjysis, qui tametsi admodum tyrannidem exercvit, tamen revera hoc factum eius est laude dignum, quod cutem detraxerit

-
9. Kejser Trajan var i sin samtid og eftertid berømmet for sin retfærdighedssans og aktive deltagelse i domsforhandlinger (Cassius Dio, epitome af bog 58 kap. 10; Plinius Minor, epistula 6.31), men vi har ikke kunnet finde kilden til tronhimmelens fremstilling af kejseren. Den vil formentlig dukke op, når vi har arbejdet os dybere ned i renæssancematerialet.
 10. Historien om den drakoniske Kambyses og dommeren stammer i sidste ende fra Herodot (5.25). Det er dog mest sandsynligt, at Hans Mikkelsen og Christian har læst den i en endnu ikke identificeret antologi. Valerius Maximus har også historien (6.3. ext. 3) men kan ikke være kilden, da dommeren her er anonym, mens Christian rigtigt anfører hans navn Sisamnes, i øvrigt far til Otanes, som spiller en stor rolle i Perserkrigene.
 11. Vi har i artiklen angivet prins Christians bindestreger med =, mens vi har enkelt bindestreg, hvor han ikke har sat dem.

*iniqvo Iudici Sisamni in Asia et affecerit tribu-
nali, postea constitvit filium patris loco qvi sederet
super cutem patri detractam, & causas iudicare
ob hanc causam ut damno patris sapientior efficere
et non permittere se muneribus corrumpi vel ulla
pecunia, sed iuste iudicare, ut evaderet tam horren-
dam penam quam pater perpessus fverat ob iniusta
sva iudicia. Deo optimo maximo te commendo.
Vale. Datum Friderichsburgi 21. Maj Anno Domini 1593.*

190¹² (oversættelse)

At vi ikke aldeles skal opgive håbet i forbindelse med ugudelige og tyranniske myndighedspersoner, men at der godt kan findes noget hæderligt hos dem, det hører vi i historien om Kambyses; han udøvede ganske vist et voldsomt tyranni, men vi bør dog rose hans gerning, da han trak huden af den uretfærdige dommer Sisamnis i Asien og satte den fast på dommersædet. Senere indsatte han sønnen i faderens sted, og han måtte da sidde og dømme i sager oven på den hud, der var trukket af faderen, for at han gennem faderens ulykke skulle blive visere og ikke lade sig bestikke med gaver eller penge, men dømme retfærdigt, så at han kunne undgå en lige så frygtelig straf, som hans fader havde lidt for sine uretfærdige domme. Jeg befaler dig til Gud den Almægtigste.

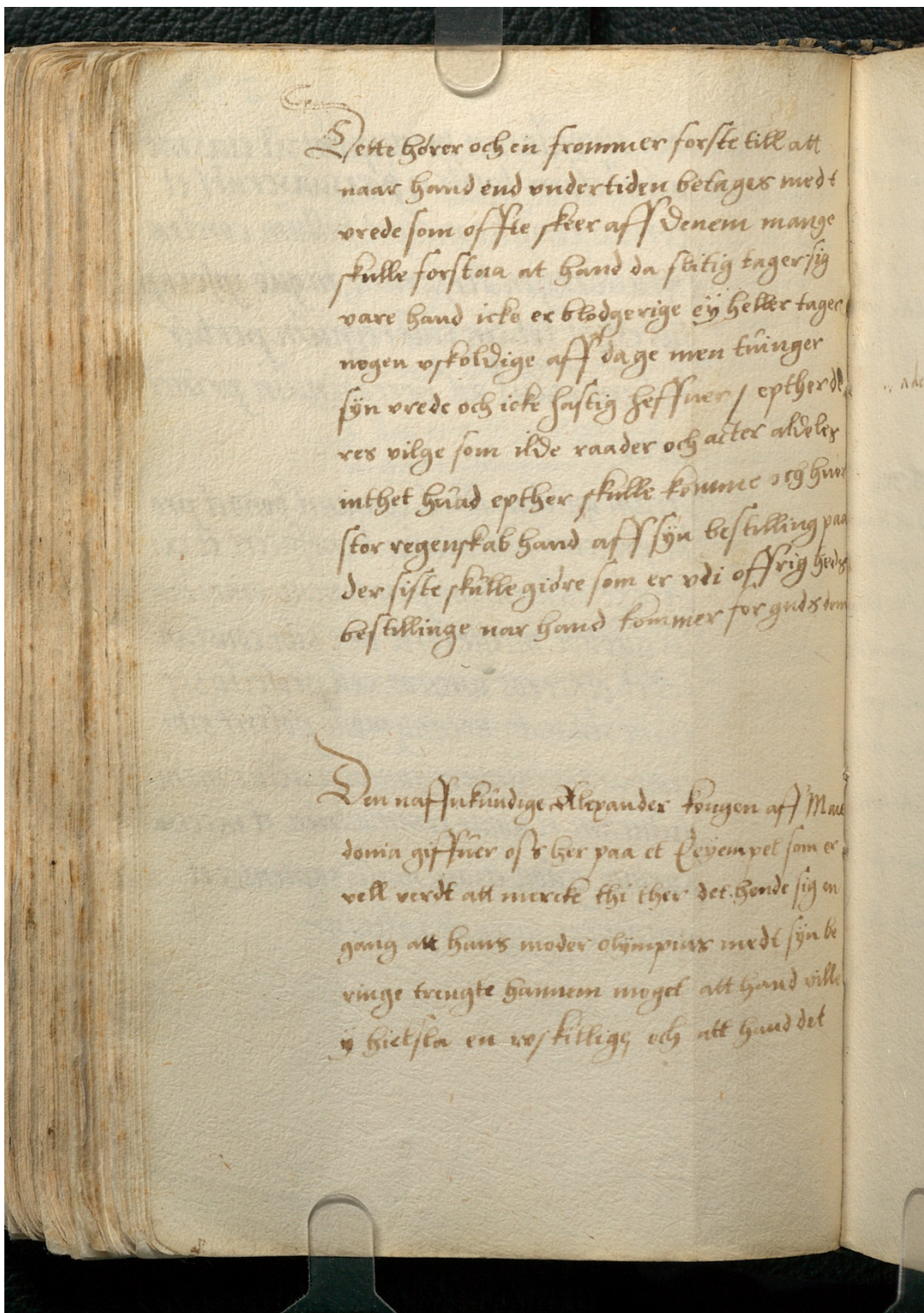
Lev vel. Skrevet på Frederiksborg den 21. maj i det Herrens år 1593.

Før broen til Frederiksborg Slots indre slotsgård står to søjler, begge med en skulptur på toppen. Den ene er Julius Cæsar, den anden Alexander den Store. Den sidste blev makedonsk konge og hærfører i en ung alder og synes at være blevet taget med af Christian IV ind i det voksne kongeliv som et forbillede. På bordhimlen er Alexander selve

12. Oversættelserne fra c-bogen er en revision af den danske gengivelse i *Liber Compositionum* (1988).

eksemplifikationen på retfærdighed og i brevstilene optræder han adskillige gange i forskellige tematiske sammenhænge. I en stil fra håndskrift *b* handler en historie om Alexander netop om den unge konges retfærdighed, idet han vægrer sig ved at handle uretfærdigt, selvom det er på opfordring fra hans egen moder. Det kan være en tilfældighed, som skyldes det meget begrænsede udvalg, men det er alligevel påfaldende, at den vordende kong Christian flere gange konfronteres med fortidige kongers familiemæssige konflikter (far-søn, mor-søn).¹³

13. Vi har konsulteret den førende Alexandereksperter i landet, Christian Djurslev, som beredvilligt har svaret, at historien ikke er antik, men hører til i den uendelige mængde historier om Alexander, der stammer fra middelalder og renaissance. Vi vil måske på et tidspunkt støde på Mikkelsens kilde.

Vi gengiver begyndelsen af brev 435 på henholdsvis dansk og latin.

Hoc etiam decet principem bonum ut cum
 aliquando irascitur ut saepenumero fit
 ab his qui multis praesse debent, quod tunc
 diligenter caueat ne sitiatur sanguinem
 neque aliquem innocentem e medio tolle
 re sed cohibeat iram, et non uelociter
 uiscatur ad uoluntatem eorum qui
 male suadent et nihil omnino conside
 rant quid sequiturum sit et quam mag
 nas rationes ipse ex suo officio in pos
 sero reddat qui est in officio magis
 Eratius quando uenit ad iudicium
 Dei

Celeberrimus Alexander rex Macedoniae
 exhibet nobis huius rei exemplum quod
 est notatum dionysio. nam cum aliquan
 do accideret cum mater eius olympias
 sua petitione urgeret eum multum ut
 interficeret innocentem, et ut hoc face

b-bogen¹⁴

435¹⁵

Den naffnkundige Alexander kongen aff Macedonia giffuer oß her paa et Eexempel som er vell verdt att mercke thi ther det hende sig en gang att hans moder olympias medt sÿn be<ge>-ringe trengte hannem moget att hand ville ÿ hielsla en wskillige, och att hand det vilde giøre for di nÿ monedether skøld vdi huilcke hun haffde boret hannem ÿ sit liff suarede hand hinder ÿdmigen och sagde mÿn kere frumoder ieg vilde eder bege-
re aff mig en anden leen huilcken som helst ÿ vilde thi en meniskes liff kand medt ingen velgerni<n>g oprettes

435 (moderniseret)

Den navnkundige Alexander, kongen af Macedonia, giver os herpå et eksempel, som er vel værd at mærke, thi da det hænde sig en gang, at hans moder Olympias med sin begæ-
ring trængte ham meget, at han ville
ihjelslå en uskyldig, og at han det

-
14. Først gengives venstresiden med prinsens danske version, dernæst en af os moderniseret dansk version; derefter prinsens latinske oversættelse på højresiden.
 15. På dette tidspunkt har prinsen endnu ikke lært at datere sine breve konsekvent. Det er dog tydeligt, at dette brev er skrevet i dagene mellem den 25. maj 1589 (brev 425) og 6. juni 1589 (brev 439). Senere bliver dateringen gennemført ved alle breve.

ville gøre, for de ni måneders skyld
udi hvilke hun havde båret ham i sit
liv, svarede han hende ydmygt og sag-
de: Min kære fru moder, jeg ville eder begæ-
re af mig en anden løn,¹⁶ hvilken som
helst I ville, thi et menneskes liv kan
med ingen velgerning oprettes.

435

*Celeberrimus Alexander rex Macedoniæ
exibet nobis huius rei exemplum, quod
est notatu dignum. nam cum aliquan-
do accideret cum mater eius olympias
sua petitione urgeret eum multum ut
interficeret innocentem, et ut hoc face-
ret propter nouem menses in quibus gesta-
uerat eum in utero, respondit ei humaniter
et dixit carissima domina mater uellem
te petere a me aliam mercedem¹⁷ quam-
cunque uelles, nam uita hominis potest
nulla beneuolentia recuperari. Vale.*

16. Den lille prins forbereder allerede den latinske syntaktiske konstruktion akkusativ med infinitiv i sit danske forlæg. Meningen er altså: "jeg ville ønske, at I begærer af mig en anden løn". Dette forarbejde er meget almindeligt i stilene.

17. Læs *mercedem*. Stavefejlen afspejler prinsens latinudtale.

Et andet eksempel fra håndskrift *c* viser Alexanders alsidighed som forbillede for den lille prins. Her præsenteres prins Christian for historien om, at Alexanders far Filip satte filosofen Aristoteles til at opdrage og undervise sønnen. Brevet tjener altså som argument for, at unge prinser bør lære filosofi for at kunne handle rigtigt.

c-bogen

32

Quod cognitio Philosophiæ non solum sit commoda & necessaria priuatis civibus, sed etiam Regibus & principibus, clare docet PHilippus Rex Macedonum: Nam cum accepisset sibi natum filium Alexandrum, statim ad Aristotelem scripsit doctissimum virum se quidem diis gratias agere, non tam quod sibi natus esset filius, quam quòd natus esset tempore doctissimi huius virj. nam sperabat omnino, ut ab eo ita doctus fieret, ut dignus foret se patre, qui commode succederet ej in imperio. quare cum primum farj inciperet, iussit eum educandum ad nutum Aristotelis. tantum tam præstantissimus rex tribuit cognitionj Philosophiæ, idque merito. Vale. Datum Frederichsburgi 11. Februarij Anno partæ nobis salutis 1592.

32 (oversættelse)

At kendskabet til filosofi ikke blot er gavnlig og nødvendig for private borgere, men også for konger og fyrster, vises klart af Filip, makedonernes konge. For da han havde hørt, at der var født ham en søn, Alexander, skrev han straks til den lærde Aristoteles, at han takkede guderne, men ikke så meget fordi der var født ham en søn, som fordi han var født på denne højlærde mands tid. For han håbede meget, at

han ville blive oplært af ham på en sådan måde, at han blev sin fader værdig,
så at han kunne efterfølge ham på tronen på passende vis. Så snart drengen derfor begyndte at kunne tale, befalede Filip, at han skulle opdrages efter Aristoteles' anvisninger. Så stor vægt tillagde denne fremragende konge kendskabet til filosofi – og det med rette. Lev vel. Skrevet på Frederiksborg den 11. februar i år 1592 efter vor Frelsers fødsel.

Ovenstående historie kan læses som en underspillet reference til Mikkelsen egen rolle som lærer for den lille prins. Mikkelsen indtager i dette billede rollen som Aristoteles, og historierne om Alexander, der i en ung alder blev konge af Makedonien efter sin tidligt afdøde fader Filip, synes at komme tæt på den lille prins' eget liv. Han blev ligeledes i en ung alder konge og overtog efter sin fader Frederik II, der døde af druk. Et andet brev fra håndskrift c, tematiserer netop den last i en historie, hvor Alexander snarere er et skræmmebillede på, hvordan drukkenskab kan ødelægge en ellers god karakter med udmærkede dyder.

30

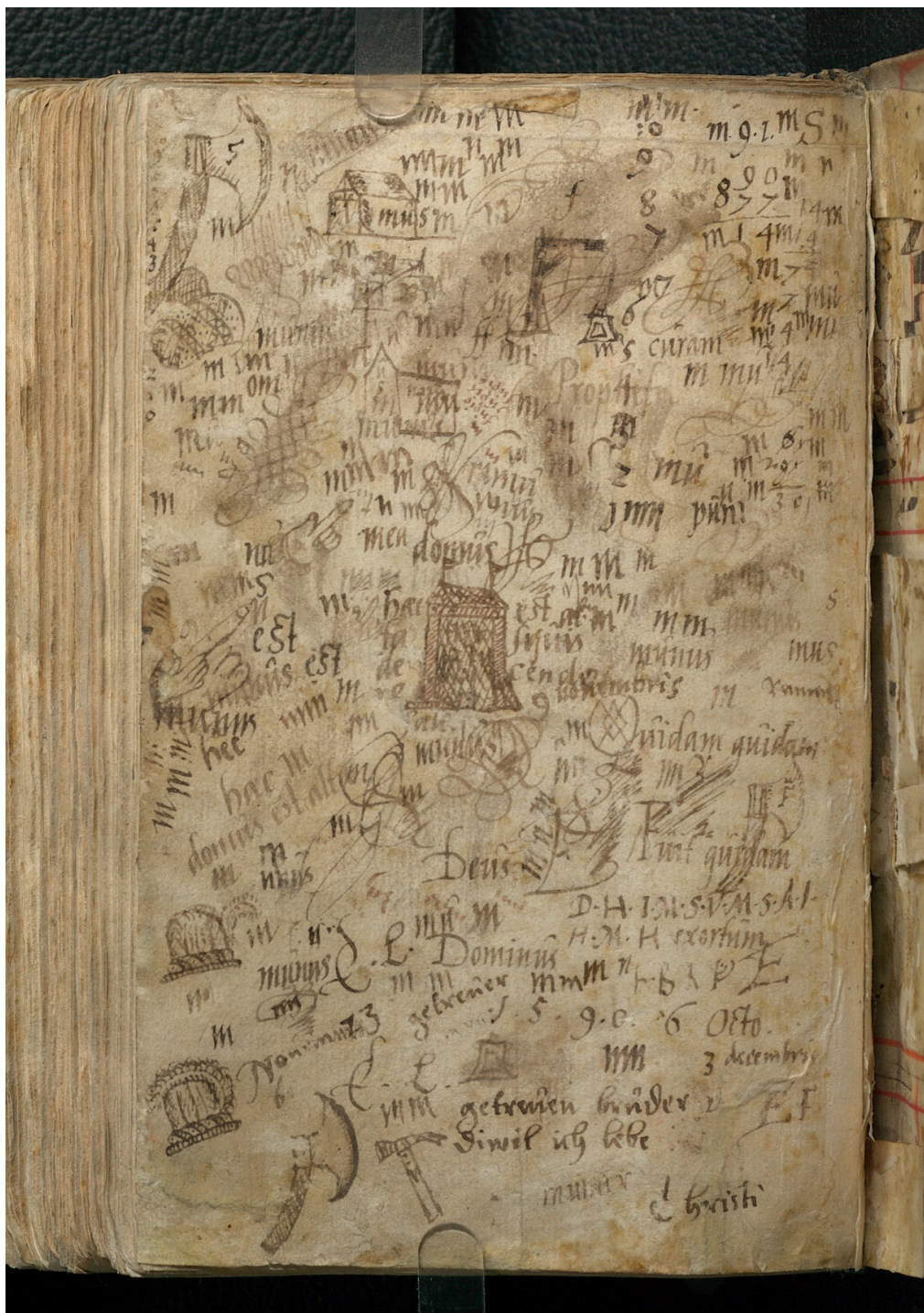
Quam pernitiōsa sit omnibus ebrietas, præcipue Regibus & Principibus, quibus causa existit multorum malorum, aperte nos docet Alexandri exemplum. Nam in hoc Rege fuerunt multæ præclaræ Virtutes, inprimis bona indoles, qua antecessit plurimos Reges. Fuit etiam in ipso constantia ad obeunda pericula, celeritas ad perficiendas res quas suscepit, fides in deditos, clementia in captiuos. quis fuerit animosior illo? quis consideratior? quis prudentior? quis liberalior? quis beneuolentior? Tamen, proch dolor, ebrietas sola tam egregia dona obscuravit in tanto domino, qua de causa apud omnes maiestatem suam &

*dignitatem tandem omnino amiserit. Vale. Frederichsbur=
gi 8. Februarij Anno a nato CHRISTO 1592.*

30 (oversættelse)

Hvor skadelig drukkenskab er for alle, især for konger og fyrster,
for hvem den er årsag til mange ulykker,
det viser Alexanders eksempel os klart. For denne konge
havde mange udmærkede dyder, først og fremmest en god karakter,
hvorved han overgik de fleste konger. Han besad beslutsomhed
over for farer, hurtighed i at gennemføre,
hvad han påtog sig, ordholdenhed over for folk, der havde overgivet sig, og
mildhed mod fanger. Har mon nogen været mere dristig end han? Nogen
mere betænksom, nogen klogere,
nogen mere gavmild, mere velgørende? Men, ak og ve!
Alene drukkenskab fordunklede disse strålende gaver hos denne store
hersker, således at han hos alle endte med aldeles at miste sin ophøjethed
og værdighed. Lev vel.
Frederiksborg, den 8. februar år 1592 efter Kristi fødsel.

Antikke konger og dronninger indgik altså i den daglige undervisning, ikke for at lære Christian verdenshistorie, men for at lære ham moral og indgive ham respekt for det hverv, han om nogle år skulle bestride. Hertil var de klassiske eksempler netop klassiske i deres egentlig betydning, og at eksemplerne i hvert fald i det ydre har haft stor indflydelse på den senere konge, vidner hans bygningsværker om, ikke mindst hans nye slotte Kronborg og Frederiksborg.

Men det var ikke latin alt sammen. Den lille prins har tit og ofte leget med sin pen og har fyldt hele sidste side i stilebogen med krimskrams, små tegninger, håndskriftprøver osv. En af tegningerne viser et medlem af Frederik II's drabantgarde, som den dag i dag marcherer rundt på Frederiksborg.

Bibliografi:

Christensen, B., C. Iuul, B. Kjeldsen, K.E. Staugaard, P.S. Sørensen, C.G. Tortzen (edd.). 1988. *Liber Compositionum. Christian IV's latinske brevstile 1591-1593*. 1988. Klassikerforeningens Kildehæfter.

Olden-Jørgensen, S. 2011. " 'Herremand i kongeklæder' eller 'af den gamle skole' – randbemærkninger til en udgave af Christian IV's brevstile", *AIGIS Suppl. I*: 1-14.

Rørdam, H.F. 1872-1873. "Mester Hans Michelsen, Christian IV's Lærer", *Ny Kirkehistoriske Samlinger* 6. Selskabet for Danmarks Kirkehistorie: 156-82.